

Bosche

K R I N G E N

De Driekoningentraditie
in 's-Hertogenbosch

Bossche Kringen is een uitgave van:

Kringhuis en Kringbalie

Parade 12

Telefoon 073 – 613 50 98

Voor openingstijden zie onze website

www.KringVrienden.nl

www.DagjeDenBosch.com

Secretariaat

Postbus 1162

5200 BE 's-Hertogenbosch

E-mail: algemeen@KringVrienden.nl

Internet: www.Kringvrienden.nl

Betalingen:

IBAN: NL98INGB0003119716

Jaarlijkse bijdrage minimaal € 25,70

Ten geleide

Het Driekoningenfeest is al erg oud. In de loop van de eeuwen verandert het wel van karakter, maar de kern blijft hetzelfde. Drie koningen – of liever: drie wijzen – gaan naar het pas geboren kerstkind om geschenken aan te bieden: goud, mirre en wierook. De drie vertegenwoordigen de aan het begin van onze jaartelling drie continenten: Azië, Europa en Afrika. Tegelijkertijd hebben de drie verschillende leeftijden: jong, middelbaar en oud. Zo laten ze zien dat de geboorte van Jezus voor iedereen betekenis heeft.

Toine Janssen, lid van de werkgroep Kerken en Kloosters, heeft zich verdiept in de geschiedenis van Driekoningen. In het hierop volgende artikel laat hij zien hoe het allemaal begon, verderging en hoe het feest in onze dagen gevierd wordt. Hij lardeert zijn verhaal met mooie afbeeldingen.

Voor velen zal het een feest van herkenning zijn. Anderen kunnen kennismaken van de gebruiken rond Driekoningen.

Ik wens u allen daarbij veel lees- en kijkplezier.

Bossche Kringen is het minimaal vijf keer per jaar verschijnend tijdschrift van Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch.

Redactie

Nik de Vries (voorzitter-hoofdredacteur), Wendy Govaers, Wim Hagemans, Francien van den Heuvel, Jan Korsten, Johan Strang, Ellie de Vries (fotografie).

Ontwerp en Vormgeving

Studio Van Elten, Gemert

Druk

Leesterheide Grafisch

Redactieadres

Secretariaat Bossche Kringen

Postbus 1162, 5200 BE 's-Hertogenbosch

E-mail: redactie@kringvrienden.nl

Oplage 1.850 stuks

ISSN: 2352-9105

Niets uit een editie mag worden gekopieerd of elders gepubliceerd zonder uitdrukkelijke toestemming van Kring Vrienden en de redactie; dit geldt ook voor het in enige vorm elektronisch beschikbaar stellen.

De redactie heeft getracht alle rechthebbenden van het illustratiemateriaal te achterhalen. Personen of instanties die desondanks van mening zijn aan deze uitgave aanspraken te kunnen ontlenen wordt verzocht om contact op te nemen met de redactie.

Voorpagina Driekoningentraditie in 's-Hertogenbosch

Foto: Toine Janssen

De Driekoningentraditie in 's-Hertogenbosch

Vertrek vanaf de Markt van de Driekoningentocht, 5 januari 2025.

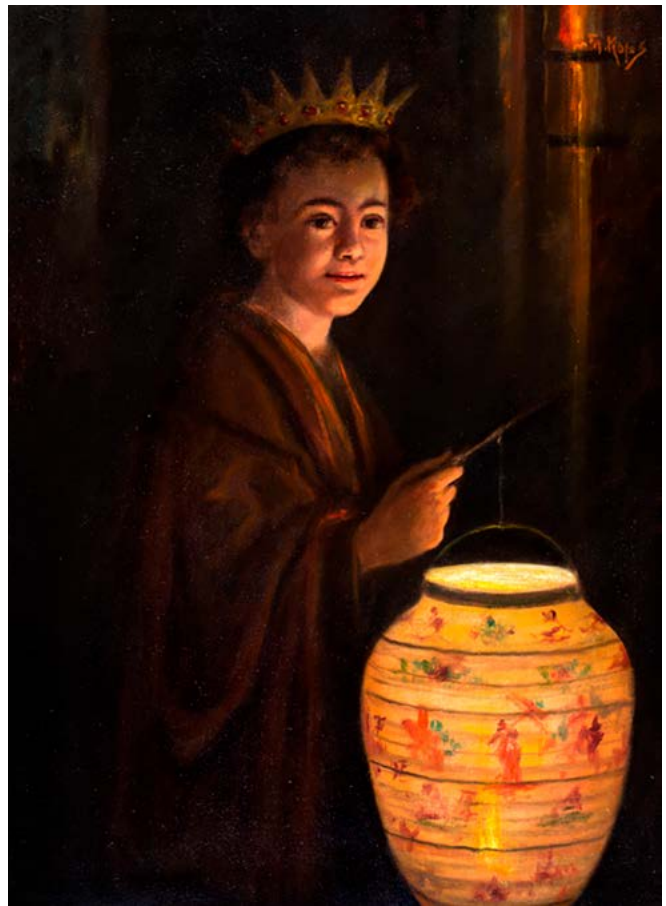
's-Hertogenbosch is een stad van mensen, die kunnen omzien naar een rijk en bewogen verleden. Binnen de wallen herinneren nog tal van monumenten aan een roemrijke geschiedenis. Toen ik voor dit artikel op zoek ging naar documentatie over het Driekoningenfeest, stuitte ik op vele voorbeelden.

Tot de cultuurhistorie van deze stad behoort niet alleen het materieel erfgoed, maar ook tal van tradities, die van generatie op generatie zijn doorgegeven en die de inwoners van deze stad mede hun identiteit geven. Deze tradities behoren tot het immaterieel erfgoed dat bewust, maar soms ook onbewust wordt doorgegeven en waar je na verloop van jaren van moet constateren dat ze veranderd of verdwenen zijn. Denk aan de Palmpasen-optocht en recent de Intocht van Sinterklaas per stoomboot en de rijtoer op zijn paard door de stad. Daarnaast zien we de opkomst van het uit Amerika overgewaaid en commercieel sterk gepromote Halloweenfeest. De uitdaging is om mee te gaan in de geest van de tijd, zonder de essentie van een feest uit het oog te verliezen.

In dit artikel ga ik in op de geschiedenis van de Driekoningentraditie in deze stad. Die is al heel oud, maar ook ieder jaar weer springlevend, dankzij de inzet van veel vrijwilligers. Bedoeld voor kinderen en volwassenen, die ieder jaar weer het verhaal van het bezoek van de drie koningen aan deze stad beleven in een betoverende sfeer tussen licht en donker.

6 januari 2025

Op zondag 6 januari 2025 was het bar slecht weer. Desondanks kwamen tegen het invallen van de duisternis tientallen kinderen met hun ouders naar de Bossche Markt om deel te nemen aan de jaarlijkse Driekoningentocht. Daar werden lampionnen en papieren kronen uitgedeeld aan de kinderen. Tegen vijf uur, het weer klaarde eindelijk op, verschenen de koningen, die plaats namen op hun kamelen. Vanaf het balkon van hotel Central klonk een speciaal Driekoningenlied over de Markt, gezongen door 'Hannah'. Vooraf gegaan door herauten te paard en een verlichte ster, zette de stoet zich in beweging richting stadhuis. Een stoet waarbij stemmige muziek klonk en herders met hun schapen meeliepen. Maria, Jozef en het kindje Jezus met hun ezel werden begeleid door engeltjes en de Oude Schuts. Vijf franciscaner broeders van het San Damianoklooster met hun banieren, herinneren aan de eerste kerststal, die 800 jaar geleden bedacht werd door Franciscus van Assisi. Langs de kant stonden veel ouders met hun kinderen die zich aansloten bij deze stoet. Een oude traditie herleefde in 's-Hertogenbosch.

Driekoningenzangertje naar een schilderij van Frans Kops ca 1920.

De oorsprong van het Driekoningenfeest in Europa

In het begin van het Christendom vierde men de Geboorte van Jezus en het feest van Driekoningen beiden op 6 januari. Paus Julius I verplaatste in 340 het feest van de Geboorte naar 25 december. Driekoningen, ofwel het feest van de Epifanie, dat letterlijk 'Openbaring des Heren' betekent, bleef men vieren op 6 januari. Bij de Oosterse kerken is de viering van dit feest nog steeds belangrijker dan het Kerstfeest.

Het feest van de Driekoningen werd in West-Europa pas van betekenis, toen hun relieken vanuit Constantinopel, tijdens de kruistochten via Milaan naar Keulen werden overgebracht waar zij op 23 juli 1164 arriveerden. Sindsdien worden ze bewaard in de Dom van Keulen, dat eeuwenlang het voornaamste centrum van verering is gebleven. Van daaruit verspreidde de aandacht en verering van de drie koningen zich over Duitsland, Frankrijk en de Lage Landen. De eerste legende over de koningen werd in de veertiende eeuw geschreven in het Duits. De Nederlandse vertaling verscheen in Delft in 1479 onder de titel *Van den heilighen drie coninghen*. Pelgrims die naar Keulen op pelgrimage waren geweest, kochten daar

vaak een pelgrimsinsigne en droegen die op hun hoed of kleding. In 's-Hertogenbosch zijn bij opgravingen bij het voormalige klooster Bloemenkamp tussen 1994 en 1997 achthonderd pelgrimsinsignes van tin-lood uit verschillende delen van Europa gevonden. Hoewel Keulen in de Middeleeuwen een belangrijk pelgrimsoord was, is er maar één insigne teruggevonden, dat gelinkt kan worden aan Keulen en Driekoningen.

Lijstje van tin-lood uit Keulen, gevonden te 's-Hertogenbosch. Op grond van de namen van de drie koningen IAS, PAR, MEL, CHI, OR, BAL, TA, SAR, doorlopend van voor naar achterzijde kan dit lijstje beschouwd worden als een pelgrimsteken uit Keulen. Binnen het lijstje was waarschijnlijk een spiegelkje bevestigd, waar de gelovigen de heilige genadestralen van het relik mee opvingen en bewaarden. ('Tekens van leven'; H.L. Janssen en A. Thelen, Utrecht 2007).

Nieuwe spelen

Uit de oudste liturgische kerstspelen, waarbij een kribbe met het Kindje Jezus op of bij het altaar werd geplaatst, zijn allerlei nieuwe spelen ontstaan waarbij het kerstverhaal werd uitgebeeld.

Driekoningenspelen waren zeer in trek vanwege de pracht en praal die daarbij hoorden. Later werden deze spelen binnen de kerkgebouwen verboden, maar buiten de kerken werden ze nog eeuwenlang voortgezet. De bevolking liet

zich dit schouwspel niet afnemen en zo werd het bezoek van de drie koningen opgevoerd als wagenspel. In de donkerste dagen van het jaar bracht dat veel mensen op de been. Na afloop van het wagenspel ging men Driekoningen vieren bij familie of vrienden. Zo verplaatste het feest zich van de kerk naar de huiselijke omgeving.

's-Hertogenbosch

Het feest van de Aanbidding der Koningen op 6 januari werd in 's-Hertogenbosch plechtig gevierd in de Sint-Jan. Op die dag vond ook een van de twaalf processies plaats, waarin als relik een doorn uit de doornenkroon van Christus werd meedragen. Op de zondag na 24 juni, de feestdag van Johannes de Doper, werd er in de stad een grote processie gehouden. In deze processie liepen sinds de late veertiende eeuw onder meer de drie koningen mee met vergulde kronen op het hoofd en banieren in de hand. Vanaf 1511 vond deze processie plaats op de zondag na 2 juli, het feest van Maria Visitatie.

Op het eind van de Middeleeuwen verplaatste het Driekoningenfeest zich dus meer en meer buiten de kerk en de officiële vieringen. De straten werden op die dag gevuld met Driekoningenzangers. Priesterstudenten en later koorknappen, misdienaars en scholieren maakten al zingend een rondgang door de stad. Doel was om zo armen en gevangenen iets extra's voor het feest te bezorgen. Dit kreeg navolging van bedelaars of anderen die de opbrengst voor zichzelf hielden of opdronken in de kroeg.

Dr. C. Hermans (1805-1869), de eerste gemeentearchivaris van 's-Hertogenbosch, vond in de rekeningen van de Illustere Vrouwe Broederschap en de stad 's-Hertogenbosch verschillende uitbetalingen voor groepen die in de Ommegangen meeliepen en die de drie koningen uitbeeldden: 1399-1400: 'Den drie koningen, die met onssen Vrouwedragt meespeelde'. 1423-1424: 'Van des engels aensicht, die de star vuert' als gids voor de drie koningen. 1493: 'Die sterre, daer men onse lieve vrouwe op setten, doe die drie koningen daar offerden'.

Jeroen Bosch

In 1430/1431 en 1438/1439 verguldde Jan van Aken, de grootvader of de oom van Jheronimus Bosch de kronen voor de koningen en hij beschilderde onder andere wimpels voor hen. Goessen van Aken, een oom van Jheronimus beschilderde en verguldde in 1445/1446 drie houten schalen voor ieder van de drie koningen. Bijna aan het slot van deze processie werd op de Markt een mysterieospel opgevoerd door personen die het verhaal van de

Bezoek van de Drie Koningen aan Maria en het Kind. Jeroen Bosch ca. 1470. De panelen op de achtergrond doen denken aan een toneel.

drie koningen uitbeeldde. Dit Driekoningenspel was in de vroege vijftiende eeuw voor de Onze Lieve Vrouwe Broederschap samengesteld. In 1526 liepen daar onder meer 'scaepherderkens' in mee. Dit spel was populair in de stad en werd jaarlijks onveranderd gespeeld tot aan het begin van de zeventiende eeuw. De Bossche schilder Jeroen Bosch moet het Driekoningenspel vanaf zijn woning aan de Markt vaak hebben aanschouwd. Zijn vroegste Driekoningenschilderij uit de periode 1470-1480 heeft veel weg van een toneelmatige opbouw, wellicht gebaseerd op het spel dat hij op de Markt aanschouwde.

Sporen van Driekoningen uit de Middeleeuwen

In de Sint-Jan zijn uit de Middeleeuwen nog tal van verwijzingen naar Driekoningen te vinden, waaruit de populariteit van deze gebeurtenis blijkt. De Utrechtenaar Adriaen van Wesel (1417-1490) maakte tussen 1475 en 1477 voor

de kapel van de Illustre Lieve Vrouwe Broederschap een Maria-retabel. Jeroen Bosch beschilderde verschillende van de luiken. Een van de onderdelen van dit retabel was het beeldhouwwerk 'de Ontmoeting van de Koningen'. Dit retabel overleefde de beeldenstorm en heeft tot 1629 in de Sint-Jan gestaan. Daarna is het uit de kerk gehaald. In de loop der eeuwen is het beeldhouwwerk van dit retabel verspreid of zoek geraakt. Het werk geldt het als een hoogtepunt uit de Middeleeuwse beeldhouwgeschiedenis van Nederland.

In de Sint-Jan werd in 1513 een Oordeelspel geplaatst, een astronomisch kunstuurwerk met bewegende onderdelen. Hoewel er geen afbeeldingen van dit oordeelspel bewaard zijn gebleven, zijn er wel diverse beschrijvingen van dit oordeelspel bekend. Daarin staat dat er in het midden-deel op bepaalde tijdstippen drie koningen tevoorschijn

Jeroen Bosch Aanbidding der Koningen, 1490-1500. Prado Madrid. eigen opname

kwamen om eer te bewijzen aan Maria met Kind. Bij de reconstructie van het Oordeelspel in 2010 heeft dit tafereel opnieuw een plek gekregen, naar het model van het schilderij van Jeroen Bosch van de Aanbidding der Koningen (1490-1500).

Op een twaalfstal wimbergen boven de ramen van de straalkapellen in de Sint-Jan is het kerstverhaal afgebeeld. De afbeeldingen op de eerste zes wimbergen vertellen het evangelieverhaal van Lucas over de Geboorte van Christus. De volgende zes afbeeldingen volgen het evangelie van Matheus over het Bezoek van de Koningen tot aan de Vlucht naar Egypte.

Een dergelijke serie kom je op geen enkele andere gotische kerk tegen. De oorspronkelijke wimbergen van de straalkapellen werden gemaakt rond het jaar 1400. Tussen 1928

en 1932 werden de wimbergen van de straalkapellen vervangen door nieuwgemaakte kopieën. In 1984 werd een aantal opnieuw vervangen. Enkele originele wimbergen zijn te zien in de Bouwloods naast de kerk.

In de beeldengalerij van het zuidertransept uit circa 1500, die door de boog van het transepraam wordt onderbroken, staan rechts de drie koningen. Ze vormen daar de tegenpool van de afbeelding van de drie Aartsvaders, die aan de andere zijde staan. Een verdieping hoger, in de top van het zuidertransept, staat een beeld van een zittende Maria met kind een zogenaamde Sedes Sapientiae. Zo lijkt het of de koningen hulde brengen aan Maria met kind. Daarbij moet wel worden opgemerkt dat het Mariabeeld hier pas op het eind van de negentiende eeuw is geplaatst en dat de beelden van de drie koningen in die tijd zijn vervangen door kopieën, die overigens recht doen aan het origineel.

Wimberg bij de kooromgang van de Sint-Jan met afbeelding van het verhaal van de Drie Koningen.

Op de vierde luchtboog vanaf het westen aan de zuidkant van de kathedraal komen we de drie koningen nogmaals tegen. Hoewel de luchtboogfiguren oorspronkelijk zijn gemaakt in het laatste kwart van de vijftiende eeuw, zijn deze koningen ontworpen door architect Lambert

Hezenmans in de periode 1870-1885. In deze periode werden alle luchtboogbeelden vervangen door replica's. Hezenmans heeft van de oorspronkelijke luchtboogfiguren een vrije interpretatie gemaakt door hier de beeldjes van de drie koningen te plaatsen.

Detail oordeelspel JBAC. Bezoek van de drie koningen aan Maria en het Kind.

'Ontmoeting van de drie Koningen' door Adriaen van Wesel, 1475-1477. Rijksmuseum Amsterdam.

De Reformatie

De zestiende eeuw was een tijd waarin er veel kritiek geuit werd op de macht en het functioneren van de katholieke kerk. De rijkdom van de Kerk, de belastingvrijstelling

voor kloosters en geestelijken in tijden van oorlog en de ongebreidelde aflatenhandel dreven veel mensen in de armen van de hervormers, die de kerk grondig wilden veranderen. Ondanks zware repressie van de vorsten tegen de protestanten groeide hun aanhang. Het leidde uiteindelijk tot de beeldenstorm en een opstand tegen de Spaanse koning. Ook in 's-Hertogenbosch roerden de aanhangers van de Nieuwe Leer zich duchtig, wat in de stad tot spanningen leidde tussen aanhangers van beide religies. De stad moest in 1579 kiezen tussen aansluiting bij de Unie van Atrecht of de Unie van Utrecht, tussen de katholieke koning of de protestantse prins. De protestanten grepen de macht en riepen de aansluiting bij de Unie van Utrecht af, maar bang geworden voor de mogelijke wraak van veldheer Alexander Farnese, hertog van Parma en landvoogd in de Nederlanden, vluchtten zij de stad uit naar de noordelijke gewesten. De katholieke stadsbevolking, die trouw bleef aan de Spaanse koning Philips, bleef achter. Daarop koos het Bossche stadsbestuur alsnog voor de Unie van Atrecht en dus voor de Spaanse katholieke koning.

Beelden van de drie koningen in de gevel van het zuidertransept van de Sint-Janskathedraal.

Jeroen Bosch, Aanbidding de koningen, 1490-1500
Prado Madrid, Publiek Domein .

De Contrareformatie

In de halve eeuw die toen volgde, tussen 1579 en 1629, was de invloed van de katholieke Contrareformatie in deze stad groot. Katholieke feestdagen werden weer als vanouds met processies met veel pracht en praal gevierd. Aartshertogin Isabella, de dochter van Philips II en haar echtgenoot aarshertog Albrecht van Oostenrijk, gaven hiervoor een krachtige impuls. De processies die onder andere in Brussel en Antwerpen gehouden werden, waren legendarisch. Die uitbundige uiting van geloof en trouw aan de vorsten, moet ook in 's-Hertogenbosch navolging hebben gehad, ondanks de constante dreiging van belegeringen door prins Maurits met zijn Staatse leger. De Contrareformatie maakte de katholieken standvastig in hun geloofsovertuiging. Gedurende de protestantse overheersing na 1629, bleek de weerbaarheid van de katholieke bevolking opgewassen tegen de invloed van de

Reformatie. De pogingen van dominees om de bevolking in de stad en de Meierij te winnen voor het protestantisme, faalden.

De Sint-Jan onderging tweemaal een beeldenstorm in augustus en oktober 1566 en een verwoestende brand in juli 1584. De kerk was veranderd in een ruïne. In het begin van de zeventiende eeuw werd de herinrichting van de Sint-Jan in barokke stijl ter hand genomen en kreeg de kerk een nieuw orgel, een nieuw hoogaltaar, nieuwe beelden en een renaissance oksaal van marmer met onder andere een afbeelding van de aanbidding van de drie koningen. Helaas is het oksaal in 1866 uit de kerk verwijderd en via een kunsthandelaar verkocht aan het Victoria en Albertmuseum in Londen.

De nieuwe parochiekerken van Sint-Jacob en Sint-Cathrien werden in die tijd aanzienlijk uitgebreid. Uit de tijd voor de val van de stad in 1629, bezit alleen de Sint-Cathrienkerk nog een schilderij van HVO (Hans van Oirt?) uit 1606 van het bezoek van de drie koningen. Waarschijnlijk is het schilderij gemaakt voor de uitbreiding van de kerk, die tussen 1601 en 1609 tot stand kwam. Na 1629 kwam het in een van de schuilkerken te hangen, alvorens het in de negentiende eeuw weer terugkeerde naar de Sint-Cathrienkerk, waar het nu nog te zien is.

Gevolgen van de inname van de stad in 1629

Bij de inname van de stad in 1629 door Frederik Hendrik, in opdracht van de Staten-Generaal der Zeven Verenigde Nederlanden, werd erop toegezien dat de besluiten van de -protestantse- Dordtse synode uit 1618-1619 ook op 's-Hertogenbosch werden toegepast. Ze betekenden het eind van de openbare uitoefening van de katholieke godsdienst en het einde van alle tradities en openbare feestelijkheden, die verband hielden met katholieke feestdagen, zoals de Omgang met het beeld van de Zoete Lieve Vrouw, Driekoningen, Sint-Nicolaas en de viering van Vastenavond. Voor de nieuwe machthebbers waren dit uitingen van een achterhaald bijgeloof. Door deze verboden verviel de stedelijke manifestatie van identiteit, cultureel leven en sociale cohesie van de katholieke inwoners van de stad.

Daarbij kwam in 1660 de politieke onderworpenheid die het Generaliteitsland Brabant gedurende 140 jaar heeft moeten ondergaan, door de invoering van het 'Reglement op de Politieke Reformatie', waarin werd bepaald dat alle openbare ambten in de Generaliteitslanden moesten worden vervuld door aanhangers van de 'enig ware religie'.

Beschadigde marmeren afbeelding van het bezoek van de Koningen aan het kerstkind op het oksaal van de Sint-Jan, nu in het Victoria en Albertmuseum in Londen.

Viering Driekoningen in huiselijke kring in de zeventiende en achttiende eeuw

Wat in het openbaar verboden werd, leefde echter voort in de huiselijke kring. Niet alleen in 's-Hertogenbosch maar ook op tal van plaatsen in de Meierij en in de protestantse Republiek. In huiselijke kring bleef men Driekoningen vieren. Tal van schilderijen uit de zeventiende en achttiende eeuw laten dat zien. Volwassenen speelden een spel met een rollenpatroon. Op een achttiende-eeuwse gravure ziet men een dienstbode die in een hand een kruik en in de andere hand opgerolde kwatrijnen vast heeft. Dit zijn knipsels uit een Driekoningentrekbrief. Zo'n trekbrief kon 12, 24 maar ook 32 verzen hebben. De verzen waren op de ene trekbrief ondeugender dan op andere. Als alle trekbriefjes verkocht waren kon het feest beginnen. Op schilderijen van onder andere Jacob Jordaens is te zien dat de koning rijk uitgedost is en een rijk versierde bokaal opheft. Als de koning - en geen drie koningen - dronk,

was het de taak van de nar om luidkeels uit te roepen: 'de koning drinkt, leve de koning'. Alle andere gasten waren dan verplicht mee te drinken op straffe van het leveren van een onderpand. Soms was men door het lot aangewezen om koning voor deze feestavond te worden. De scherts-koning ging vervolgens met zijn gevolg de straat op om, voorzien van een draaibare ster zingend langs de deuren te gaan om zo geld op te halen. Vaak behield 'de koning' zijn koninklijke status tot aan Vastenavond.

Het lot van de koning kon ook bepaald worden door de zogenaamde 'bonenkoek'. In een koek of een brood werd een boon meegebakken. Wie die trof was de koning.

Het waren niet alleen volwassenen die Driekoningen vierden. Ook kinderen vierden feest op die dag. Op het Driekoningenschilderij van Jan Steen ziet men een kind bezig met kaarsjesspringen. Terwijl men zong, sprong men

Aanbidding der Koningen 1606, Schilderij van H.v.O.,
Sint-Cathrienkerk 's-Hertogenbosch.

dan over stompjes kaars. Terwijl de kaarsjes brandden en de kinderen hier overheen sprongen, zong men 'Koningskaarsje, lik mijn laarsje, Lik mijn scheen, toch spring ik er overheen'. De bedoeling was dat men over drie brandende

kaarsjes sprong zonder er een uit te doven of omver te werpen. Dit versje kende verschillende plaatselijke varianten. Of dit gebruik ook in 's-Hertogenbosch gedaan werd, is niet bekend. Tot in de twintigste eeuw vermaakte men zich op verscheidene plaatsen in de Meierij tijdens Driekoningen met kaarsjes springen.

Plakaten tegen de openbare viering van Driekoningen

De protestantse stadsbestuurders van 's-Hertogenbosch hadden moeite met de handhaving van het verbod op de openbare viering van katholieke feesten. Die beperkten zich niet alleen tot de huiselijke sfeer, maar verplaatsten zich ook naar de straat. Na ruim anderhalve eeuw protestantse overheersing, verschijnt in 1785 een plakkaat uitgaande van de Hoogschout en de schepenen van de stad 's-Hertogenbosch, dat het vieren van Nieuwjaar, Driekoningen en Vastenavond in de stad nadrukkelijk verbiedt.

Op 29 december 1745 werd besloten dat met Driekoningen niemand, of het nu kinderen waren of volwassenen, langs de huizen mocht gaan zingen of schooien. Met name vreemdelingen die het feest aangrepen om in de stad te kunnen bedelen moesten worden geweerd. Ook het meedragen van ingenieuze lampions als 'verlichte machines' werd niet op prijs gesteld. Helemaal afkeuringswaardig was het vermommen van rondtrekkende koningen, waarbij het gezicht van de moor zwart gemaakt werd, waardoor de Sterrenzangers onherkenbaar en ongestraft allerlei kattenkwaad konden uithalen. Het langs de huizen gaan zingen en bedelen met geillumineerde sterren werd verboden. Elke deelnemer kreeg een boete van drie gulden opgelegd, en 'omloopers met starren' van buiten de stad stond zelfs acht dagen op water en brood te wachten.

Als reactie op dit strenge verbod werden driekoningensliedjes gezongen die een parodie waren op de protestantse gerechtsdienaren. Zoals al eerder aangegeven, mochten openbare functies alleen door protestanten vervuld worden.

De Bossche historicus en stadsarchivaris Jan Hezenmans verklaarde in 1895 in het historisch tijdschrift 'Taxandria voor Noordbrabantsche geschiedenis', dat 'alle Bossche stadsdienaren op Driekoningen te stadhuize, bij gelegenheid van de vernieuwing van hun instructies, van gemeentewege een nieuwe hoed kregen. In de Bossche straten werd met Driekoningen spottend - in dialect- gezongen:

Het voorblad van het 'Reglement op de Politieke Reformatie' uit 1660. Hierin werd bepaald, dat katholieke inwoners van de bekleding van openbare ambten worden uitgesloten. (Brabant Collectie, Universiteit van Tilburg.)

*Drie Koningen, Drie Koningen
Geef mij unne nieuwe hoed, hoed, hoed.
Want munne ouwe die is versleten
En mun moeder die mag 't nie weten.
En mun vader die is nie thuis.
Piep, zeet de muis, al in 't zomershuis*

Ook de laatste regel was niet zo onschuldig als zij lijkt: hier werd rechtstreeks gedoeld op schepen Piper die in de Hinthamerstraat woonde en die de hand had in deze antikatholieke bepalingen. In latere jaren kondigde het stadsbestuur regelmatig nieuwe waarschuwingen af tegen baldadigheden die plaatsvonden met Nieuwjaar en tegen het Driekoningen zingen, waaruit blijkt dat de spozangen voortduurden en hun doel troffen.

Deze verordening vertelt ons iets over viering van Driekoningen zo'n 250 jaar geleden. Het Driekoningen zingen werd zowel door kinderen als volwassenen gedaan waarbij een zwarte koning deel uitmaakte van de groep zangers. Een geillumineerde machine was mogelijk

Driekoningenzangertjes achttiende eeuw. Verlichte machines, die rond konden draaien werden meegevoerd. Gravure, 1873

een bewegende ster, zoals die ook nu nog wel wordt meege dragen. En de viering van Driekoningen trok veel bedelaars naar de stad.

Verbood de overheid de viering van Nieuwjaar, Driekoningen en Vastenavond vanwege het katholieke karakter van deze feesten of was men ook beducht voor de excessen die deze feesten met zich mee brachten en die de handhaving van de openbare orde bedreigde? Daarbij beschouwden rechtzinnige dominees de viering van deze feesten als een uitwas van achterhaald bijgeloof.

De Franse tijd als keerpunt

Bij de verovering van de Zuidelijke Nederlanden door de Fransen in 1794 kregen de katholieken weer geloofsvrijheid en gelijke rechten als hun protestantse medeburgers. Dat gebeurde aanvankelijk aarzelend omdat de protestantse machthebbers hun posities niet zomaar delen met hun katholieke medeburgers. Voorlopig was er nog geen sprake van uiterlijk religieus vertoon zoals processies, bedevaarten en viering van katholieke feestdagen zoals Driekoningen en Vastenavond, zoals dat voor 1629 het geval was.

Dominee Stephanus Hanewinckel beschrijft in zijn *Reis door Meierij'* uit 1799, dat kinderen in de dorpen van de Meierij 'als vanouds' katholieke feesten vierden, zoals Sint Nicolaas (6 december), Onnozele Kinderen (28 december) en Sint-Thomas (29 december). Hij constateert dat 'voorheen zulke zaken als ongeoorloofd en met recht verboden waren, maar dat zulke bijgelovigheden thans echter hoe langer hoe meer het hoofd opsteken'.

Het is te begrijpen dat deze dominee, die het oude gezag van voor 1794 vertegenwoordigt, afkeurend op deze gebruiken reageert. Van de andere kant is het opmerkelijk hoe snel deze weer omarmd worden door de bewoners van de Meierij. We mogen er dan ook vanuit gaan dat deze snelle heropleving van oude katholieke tradities tevens gold voor het Driekoningenfeest in de stad.

Katholieke emancipatie in de negentiende en twintigste eeuw

Door de invoering van de Staatsregeling van 1798 waren de katholieken weer gelijkberechtigd voor de wet. De emancipatie van de katholieken heeft dan echter nog een lange weg te gaan. Op sommige plaatsen krijgen zij hun kerken terug, die worden ingericht met beelden, schilderijen en meubilair, dat vaak uit België afkomstig is. Zo koopt het parochiebestuur van de Sint-Cathrien van de abdij van Averbode in 1829 negen schilderijen van de

W A A R S C H O U W I N G.

ALZOO aan HOOGSCHOUT en SCHEPENEN der Hoofd-stadt 's-HERTOGENBOSCH is voorgekomen:

Eerstelijk, dat ter gelegenheid van het *Nieuwe-Jaar* veele disordres worden gepleegt door het schieten en afsteecken van Vuurwerken langs de straaten:

Ten tweeden, dat op den dag van de zoogenaamde *drie Koningen*, gelijk ook eenige dagen te voren en daar na, niet alleen Jongens en Kinderen, maar ook volwasse Personen, mitsgaders Vreemdelingen alhier niet t'huis horende, binnen deeze Stadt des avonds met verlichte Machines, langs de straaten en aan de huizen gaan zingen ende bedelen en dat onder die Personen zich doorgaands een, of meer bevinden, die gedeguisseert en zwart gemaakt zijn; En dat dezelve aldus baldadig-, of moedwilligheden, begaande, veeltijds niet kunnen worden gekent:

Ten derden, dat van gelijke, tijde van de zoogenaamde *Vasten-avond* en ook eenige dagen te voren, niet alleen Jongens en Kinderen, maar ook volwasse Personen in ongewoone en gedeguisseerde Klederen, mede met Mom-aangezichten, om in hun wezen niet bekend te zijn, langs straat loopen en veeltijds op eene insolente wijze de huizen indringen tegens wil ende dank van de bewoonders.

ZOO IS 'T, dat HOOGSCHOUT en SCHEPENEN, tegen zoodanige ongeregeltheden willende voorzien, een iegelijk bij deezen wel ernstelijk verbieden:

Eerstelijk van op den dag van *Nieuwe-Jaar*, mede te voren, of daar na, zoo op den dag als des avonds en des nachts eenig Schiet-geweer, Stukjes, of Busen, hoedanig ook genaamd, of eenigerhande Vuurwerken langs de straaten, of voor de huizen en vensters op de gemeene straat uitkomende te schieten; Op poene dat de geene, die zulks overtreden ten behoeve van den Heere Hoogschout zullen verbeuren eene boete van drie guldens, mitsgaders het Schiet-geweer en Vuurwerken bij hun gevonden werdende, welke boete zal kunnen worden geëxecuteert aan het opperste Kleed, en dat de overtreders, op de heete daad achterhaald werdende, voor de voldoening van de voorsz: boete zullen mogen gegijfeld, mitsgaders de Ouders voor hunne Kinderen aansprekelijk wezen: Dat deeze boete van drie guldens mede zullen moeten opleggen en betaalen de bewoonders, uit wier huizen, of vensters eenig Schiet-geweer in voegen als voor wordt gelost, ten ware nogthands zij den dader, of autheur komen aan te wijzen:

Ten tweeden, van op den dag van de zoogenaamde *drie Koningen*, ook te voren, of daar na, met geene geillumineerde Machines, of anderzints langs de straaten en aan de huizen te gaan zingen, of bedelen, aan te kloppen, of te bellen; En dat niet alleen de Draggers van de geillumineerde Machines, het zij dat dezelve gedeguisseert zijn, of niet, maar ook de Zangers en de geene, die dezelve accompaneeren, daar over zullen verbeuren ieder eene boete van drie guldens ten behoeve van den Heere Hoogschout, te executeeren, als voor; En dat daar en boven deeze Omloopers met geillumineerde Machines, ingevalle dezelve van buiten binnen deeze Stadt gekomen zijn, al nog den tijd van acht dagen in de gevangenis te water en te brood zullen worden gesteld:

Ten derden, dat niemand, tijde van de zoogenaamde *Vasten-Avond*, ook te voren, of daar na, in gedeguisseerde Klederen, of Mom-aangezichten langs straat zal hebben te gaan, of loopen, en zulks mede op poene van drie guldens, tot laste van een ieder der Kontraventeurs, ten behoeve ende te executeeren als voor: En ingevalle zoodanige gedeguisseerde Personen eenige insolentien, of baldadigheden op straat komen te begaan, of eenige huizen tegens wil van de bewoonders indringen, zullen dezelve daar over arbitralijk naar exigentie van zaaken worden gestraft.

Aldus gearresteert bij Schepenen der Hoofd-stads 's-Hertogenbosch den 5 Januarij 1785.

S: ROSENDAEL J: F: Z. ^{rn}

Ter Ordonnantie van dezelve

ANT: MARTINI

Te 's-HERTOGENBOSCH, bij de Woduwe C; A: VIEWEG, Stads-Drukker 1785.

Waarschouwing van de Hoogschout en Schepenen tegen de openbare viering van Driekoningen en carnaval, 's-Hertogenbosch 1785. (Erfgoed 's-Hertogenbosch)

schilder Pieter Jozef Verhaghen in barokke stijl. De drie grootste schilderijen (circa 490 bij 340 centimeter) vertellen het kerstverhaal. Het schilderij *De Wijzen uit het Oosten* uit 1794 is nog steeds in de Sint-Cathrienkerk te zien.

In de tweede helft van de negentiende eeuw verschenen er tijdens de kerstperiode kerststallen in de katholieke kerken. Deze moesten de beleving van het kerstverhaal bij de gelovigen intenser maken en het duurde niet lang of ze verschenen bij katholieken thuis. Tientallen beelden-fabriekjes werden opgericht om in de groeiende behoefte te voorzien. De aanvankelijk bescheiden kerststal van de Sint-Jan groeide na de Tweede Wereldoorlog uit tot een schouwspel, waar jong en oud ieder jaar naar uitzien. De kerststal heeft ieder jaar een nieuw thema, waardoor de opstelling steeds verandert.

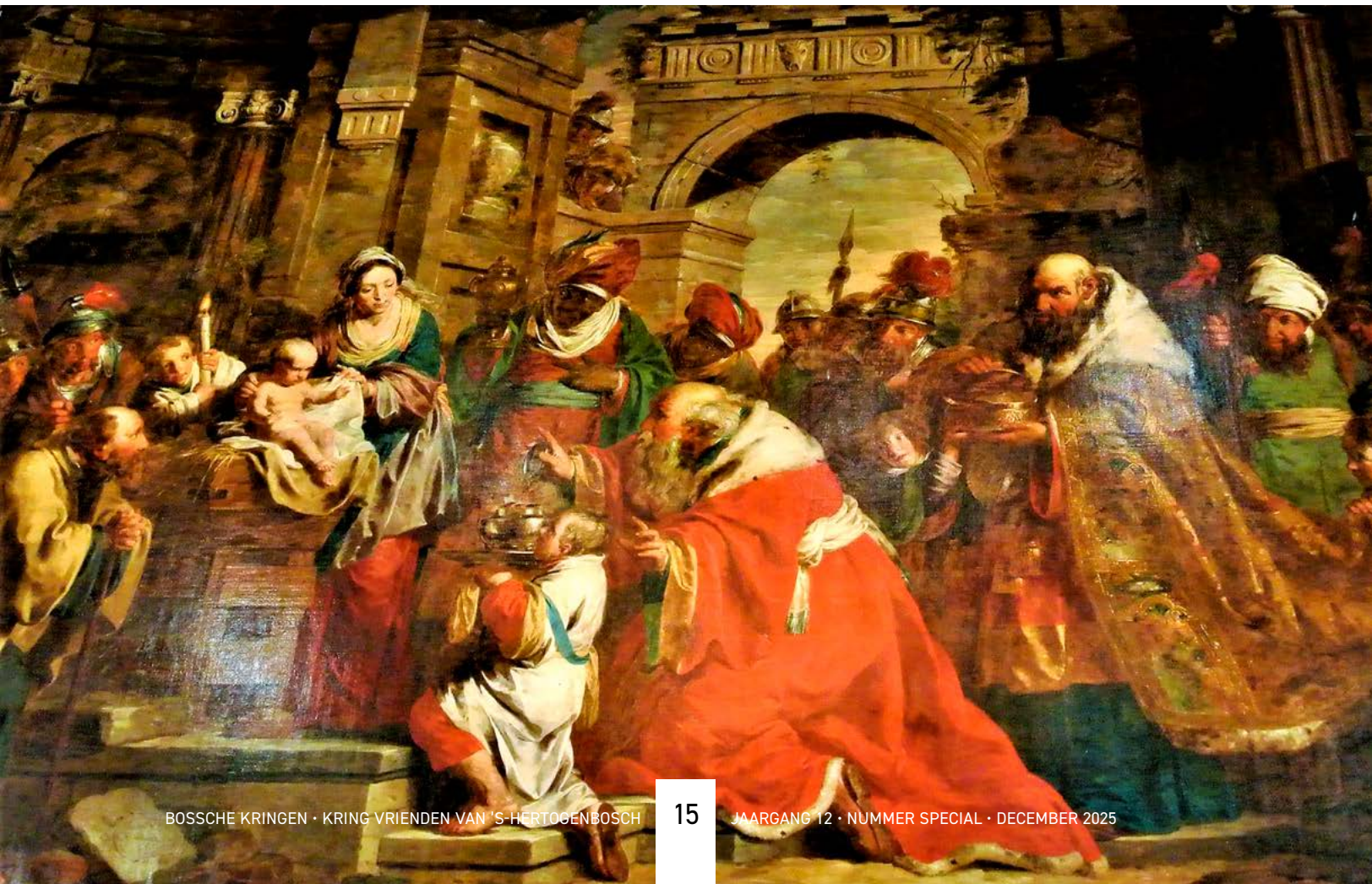
Bij de nieuwe gebrandschilderde ramen en bij de vervaardiging van altaarretabels in neogotische kerken is het kerstverhaal en het bezoek van de koningen een geliefd thema.

In de twintigste eeuw treedt de katholieke kerk zelfbewuster naar buiten en worden er weer processies gehouden op plaatsen waar dat wettelijk is toegestaan. Tot de grondwetsherziening in 1983 gold in Nederland een verbod op het houden van katholieke processies op de openbare weg, hoewel er alleen in het noorden streng werd toegezien op handhaving van dit verbod. In het zuiden werden deze openbare geloofsmanifestaties in de loop der tijd oogluikend toegestaan met toestemming van de plaatselijke overheid.

In 1916 trekt de Plechtige Omgang ter ere van de Zoete Lieve Vrouw voor het eerst sinds 1629 weer door de straten van de stad. Het begin van een jaarlijkse traditie. In 1925 wordt op het Julianaplein het H. Hartbeeld onthuld, waar ieder jaar een manifestatie van katholiek zelfbewustzijn plaatsvindt. En vanaf de jaren twintig trekken er ook weer georganiseerde Driekoningentochten door de straten van de stad.

In de opzet van de vernieuwde Plechtige Omgang van 1953, naar een idee van Jan Hoes en Harrie Beex en naar ontwerp van Marius de Leeuw en Luc van Hoek speelt de uitbeelding van de drie koningen een belangrijke

Het schilderij *De Wijzen uit het Oosten* van Pieter Jozef Verhaghen uit 1794 in de Sint-Cathrienkerk.

rol. Het eerste deel van de Omgang bestond uit twaalf groepen waarbij het leven van Maria werd uitgebeeld. Groep acht beeldde de Geboorte van Jezus in Bethlehem uit. Een engel droeg de ster van Bethlehem voor de Drie Wijzen uit, die gezeten waren op paarden en vergezeld werden door hun gevolg, dat bestond uit kamelen met de dragers van de drie geschenken.

Driekoningen zingen

Los van de groei van de kerkelijke aandacht voor het verhaal van Driekoningen, gaat de jeugd ieder jaar op 6 januari de straat op om dit feest op hun eigen wijze te vieren. Opmerkelijk is dat het 'protestliedje' uit de achttiende eeuw *Driekoningen geef mij een nieuwe hoed* in de negentiende eeuw nog steeds gezongen wordt en

Aanbidding van het kerstkind door de koningen en de herders. Houten retabel, gepolychromeerd en afkomstig van het hoofdaltaar van de Leonarduskerk is gemaakt door Hendrik van der Geld circa 1908. Het bevindt zich nu op de plebanie.

zelfs tot op de dag van vandaag het veruit populairste driekoningenliedje is gebleven. Daarnaast werd het lied *Daor komme wij aon met onze lantère* populair, dat tot ver in de twintigste eeuw door rondtrekkende koninkjes werd gezongen als ze langs de deuren gingen. Waarschijnlijk is het oorspronkelijk een oud sterrenlied. Behalve deze twee liedjes werden geen andere Driekoningenliedjes gezongen in 's-Hertogenbosch. Carel Teulings vertelt in zijn boekje *Jeugd in een oude stad* uit 1950 hoe hij en vele andere kinderen rond 1875 in 's-Hertogenbosch langs de

huizen trokken met een zelfgemaakte lampion: een stok met een aardappel erop en een kaarsje omsloten door een versierde papieren zak. Van de eertijds rijke traditie van het zingen van Driekoningenliederen is niets meer over, constateert Teulings met weemoed.

Bezoek van de koningen aan het kerstkind en zijn moeder. Gebrandschilderd raam Sint-Josephkerk 's-Hertogenbosch, ontwerp L. Hezenmans, atelier Capronnier, Brussel 1891.

In de herbergen en koffiehuisen en bij kaartavondjes thuis, werd in 's-Hertogenbosch Driekoningenavond met kaartspelen gevierd, waarvoor aangepaste regels golden. Bij pandoeren waren twee koningen en een zwarte koning 100 roem. Je moest de kaarten dan voor je op tafel leggen, altijd de zwarte in het midden. Het gezelschap zong dan: *'Drie koningen, drie koningen, geef mij een nieuwe hoed, hoed, hoed.'*

Driekoningen in de Plechtige Omgang omstreeks 1953. Foto's Erfgoed 's-Hertogenbosch no 0004924 en 0004925.

In de PNHC verschijnt in januari 1890 een artikel over het Driekoningenzingen in 's-Hertogenbosch. *'Het loont rijkelijk de moeite in den vroegen avond van 6 januari door Den Bosch te dwalen, straat in straat uit. Overal ziet men groepen van kinderen met lichtjes rondgaan en voor de huizen hun aloude Driekoninglied uit de Middeleeuwen zingen: 'Daar komen wij aan met onzen lantaarn.'*

*Daor kommen wij aan met onze lantère
We zuken den Heer en we hadden um zo gère.
We klopten al aan Herodus z'n deur
Herodus de koning kwam zellevers veur.
Herodus de koning sprak met een vals hart,
Wè ziet er de jongste van drieën zo zwart.
De jongste van drieën die ziet er wel zwart
Maar hij is er de schoonste uit Morenland.
In Morenland is er zo'n schone stad
Waar Maria met het Kleine Kindeke zat.
Maria die moest er een berg op klimmen,
Daar hoorde zij de heilige Drie Koningen zingen.
De heil'ge drie Koningen zongen zo schoon
Zij maakten van vreugde een gouden kroon.*

(tekst vastgelegd door Carel Teulings 1925)

Aan de Driekoningentraditie worden georganiseerde tochten toegevoegd: 1920 -1940

In 1920 wordt er voor het eerst een georganiseerde Driekoningentocht gehouden door de stad door de R.K. Missievereniging Sint Franciscus Xaverius. Doel is middels een collecte, geld op te halen ten bate van de Missie. Deze optocht vloeyde voort uit de jaarlijkse Driekoningconcerten, die voor de Missie werden gehouden in het Concertgebouw. Deze Driekoningentocht met collecte wordt herhaald in 1921

en in 1923. In 1924 organiseert de Missievereniging een Driekoningentocht, waarbij tevens de 'Drie Koningen te paard' zullen meetrekken. De tocht voerde langs de woningen van burgemeester Van der Does de Willebois, mgr. A.F. Diepen, de bisschop van 's-Hertogenbosch en Commissaris Van Voorst tot Voorst, waarbij diverse kerstliederen worden gezongen. Ooit nam de kerk duidelijk afstand van uitbundige Driekoningenvieringen en verbodde de stedelijke overheid de openbare viering van dit feest. Maar nu kan dat allemaal weer.

De stoet vertrekt op 6 januari om 17.00 uur vanaf de Aloysiusschool aan de Kempenlandstraat, onder begeleiding van de Koninklijke Harmonie, het muziekkorps van de sigarenfabriek Goulmy en Baar. Ook in 1925, 1929 en 1930 organiseert de Missievereniging Driekoningentochten met een collecte.

Op 1 mei 1923 neemt de 's-Hertogenbossche Kunstkring, het initiatief om in 1924 een 'Driekoningen-feest' te houden. Tot de leden van deze Kunstkring behoren vooraanstaande Bosschenaren zoals Frans Kops, Karel Azijnman, Hub van Rooij en Herman Moerkerk.

De Kunstkring werd opgericht in 1893 en bestond vooral uit Bossche kunstenaars, die door middel van onder andere exposities het enthousiasme voor de kunsten en wetenschappen wenste te bevorderen. Nieuw is het streven om oude gebruiken, zoals het Driekoningenfeest in stand te houden en te cultiveren.

Er worden liedjes verzameld en een wedstrijd uitgeschreven onder de koninkjes. De jury zal vooral letten op aankleding en uitvoering van de liedjes. De Kunstkring kiest voor het lied: *Daar komme wij aan met onze lantère.*

Bossche Driekoningen-zangertjes, getekend door Herman Moerkerk in 1922 (PNHC).

De Driekoningenoptocht van 6 januari 1929 trekt door de Hinthamerstraat ter hoogte van de Sint-Jan. De stoet wordt voorafgegaan door een drietal edelknappen met goud, wierook en mirre. Een heraut met het vaandel van de Missievereeniging met het Koninklijke Harmonie Goulmy en Baar. Vooraan een aantal jongens met lampions en collectebussen. Foto Erfgoed no 0009672.

De tekst wordt, voorzien van muziek, afgedrukt in de PNHC van 5 januari 1924, terwijl de Bossche jeugd door middel van advertenties wordt uitgenodigd om deel te nemen aan deze wedstrijd.

Zo'n 1500 kinderen doen mee aan de wedstrijd die in de Boterhal aan de Pensmarkt plaatsvindt. Een jury, bestaande uit leden van de Kunstkring, onder leiding van Herman Moerkerk, beoordeelt de 'koninkjes' op hun aankleding en de vertolking van het Driekoningenlied. Daarna worden de kinderen getraceerd op chocolade en de winnaars ontvangen mooie prijzen. Na afloop trekt de stoet nog door de stad voorafgegaan door het 's-Hertogenbosch Harmoniekorps. Hoewel de tocht een groot succes werd, kreeg die geen direct vervolg. Met dit eenmalige initiatief was het doel van de Kunstkring, de cultivering van het Driekoningenfeest en het stimuleren van het zingen van aloude Driekoningenliederen niet helemaal geslaagd. Mogelijk was dat de reden om er geen vervolg aan te geven. Pas in 1931 organiseert de Bossche Kunstkring weer een Driekoningentocht. Voor de deelnemertjes is er een gratis voorstelling in het Luxortheater.

De deelnemertjes aan de Driekoningen-wedstrijd bijeen in de Boterhal. Het organiserend comité kijkt vanaf de achterste rij toe. 6 januari 1924. Foto erfgoed no 0058767, fotopersbureau het Zuiden.

De laatste Driekoningentocht voor de Tweede Wereldoorlog wordt georganiseerd op 6 januari 1936 door het Comité Driekoningen. Hierin hebben onder anderen Hub van Rooij, de heer Ebeling, stadsarchivaris, en de Bossche kunstenaars Herman Moerkerk en mevrouw Slager-Velsen zitting in genomen. Deze folkloristische stoet die zo'n zeshonderd deelnemertjes telt, wordt voorafgegaan door drie koningen te paard en het 's-Hertogenbosch Muziekkorps. De Bossche verkenners verlenen hierbij assistentie.

De naoorlogse Driekoningenvieringen vanaf 1946

In 1946 organiseert de parochie Sint Antonius van Padua op de Muntel samen met het Comité Markt-Pensmarkt een Driekoningentocht met koningen te paard. Vanaf de Muntel trekt de stoet met een ster voorop via de Van Berckelstraat naar de Markt. Daar volgt een bezoek aan de kerststal op de Markt, waarbij geschenken worden aangeboden aan het Kerstkind.

Een jaar later, in 1947, organiseert het Markt-Pensmarkt Comité een Driekoningentocht met drie koningen te paard. Er wordt tevens een collecte gehouden voor de 'Bossche Stille Armen'. De route trekt onder andere langs het stadhuis, het bisschoppelijk paleis en het gouvernement. Bij het stadhuis wordt aangeklopt waarna de burgemeester de koningen, via een omweg, de weg wijst naar de kribbe op de Markt.

'In 1948 trok, tegen het vallen van de avond een sprookjesachtige tocht door de staten van de stad om hulde te brengen aan het kerstkind in de kribbe op de Markt. Met trompetblazers voorop reden de koningen te paard naar het stadhuis om de burgemeester uit te nodigen met hen mee trekken naar het bisschoppelijk Paleis aan de Parade en het Gouvernementsgebouw aan de Verwersstraat. Tenslotte trok een indrukwekkende stoet zingende kinderen met hun verlichte lampionnen naar de Markt waar Melchior, Balthasar en Caspar hun gaven voor de kribbe van het Kerstkind neerlegden'. (DJ van der Ven, het Carnavalsboek van Nederland, 1950)

Driekoningen bieden het kerstkind hun geschenken aan, 1949. (D.J. van der Ven, Het carnavalsboek van Nederland)

Kerststal op de Markt. Foto Archief Erfgoed no 017868.

Driekoningenzingen in de Pieter Breughelstraat 1963. Foto Sjaak Janssen

Deze tocht, waarbij de muziek werd verzorgd door het 's-Hertogenbosch Muziekcorps werd georganiseerd door het 'Centrum Comité' later 'Comité Groot Zakencentrum' geheten. Tot 1962 organiseert dit Comité de jaarlijkse Driekoningentocht. Bij al deze tochten staat de deelname van kinderen centraal.

Bossche kinderen trekken langs de deuren met Driekoningen

De meeste Bossche kinderen echter trokken, ook na de oorlog, in kleine groepjes langs de deuren. In alle buurten van de stad kon men op 6 januari, bij het invallen van duisternis, kinderen met hun papieren lampion met een kaarsstompje, een kroon en een lap stof of een oud gordijn omgeslagen langs de deuren zien trekken om hun Driekoningenliedjes ten gehore te brengen en als beloning een snoepje, een stuiver of een paar centen te ontvangen. Door de wind en de regen waaide het kaarsje nogal eens uit of sloeg de papieren lampion naar binnen waardoor het geheel vlam vatte. Maar weinig lampions overleefden zo'n tocht. Het meest gezongen lied was het liedje van *Drie koningen, geef mij een nieuwe hoed*. Dat was kort en iedereen kende het. Een enkele maal klonk het *Daor komme wij aon*. Veel variatie was er niet in het Bossche Driekoningenrepertoire. Na Nieuwjaar werden onder andere bij de speelgoedwinkels van Van de Leemput in de Hinthamerstraat en bij de Adelaar in de Vughterstraat, de

Driekoningen hotel Central Markt 's-Hertogenbosch 5 januari 2025.

etalages ingeruimd voor lampionnen en papieren kronen. Die werden dan goed verkocht. Was men met drieën dan werd er vaak één aangewezen als zwarte koning. Die werd dan zwart gemaakt met een kurk, die men boven een gasvlam hield. De zwarte koning was vaak de schatbewaarder en droeg de aangereikte 'geschenken' in een koekblik mee. De koninkjes belden dan aan bij bekenden uit de straat en bij familieleden, die het bezoek van de koninkjes op prijs stelden. Na een uur of anderhalf ging men weer huiswaarts, waar de buit werd verdeeld. Vooral in de buitenwijken met portiekflats hielden mensen de deur angstvallig gesloten en reageerde men niet op aanbellen. Ook toen waren er mensen, meestal afkomstig van buitenaf, die een hekel hadden aan het 'geschooi' aan de deur en niet bekend waren met deze traditie. Uiteindelijk bloedde het Driekoningenzingen aan de deur dood in de jaren 1980 en 1990. Aan een eeuwenlange traditie kwam zo een eind. Alleen de georganiseerde Driekoningenviering in de binnenstad bleef in deze eeuw bestaan en geeft het feest weer nieuw elan.

Herinneringsinsigne voor de deelnemers aan de Driekoningentocht van het Comité Bossche Folklore.

Driekoningen bij de Sint-Janskathedraal, 2019, eigen opname

Van 1964 tot 1993 wordt de Driekoningentocht georganiseerd door het Comité 'Bossche Folklore', dat ook de Intocht van Sint-Nicolaas voor zijn rekening neemt.

Naast de muziek van het 's-Hertogenbosch Muziekkorps lopen er sinds 1964 ook een kudde schapen en drie kamelen mee. De burgemeester sluit aan bij de stoet bij het stadhuis en de koningen brengen hun geschenken bij de kribbe op de Markt. Dan trekt men naar het Casino aan de Parade voor een traktatie. Er wordt gecollecteerd voor de Stille Armen.

De georganiseerde Driekoningentocht mag zich verheugen in een toenemend aantal deelnemers. In 1968 nemen zo'n 700 koninkjes aan te tocht deel, een jaar later zijn het er zelfs 1000. Ook deelt het Comité gratis lampionnen uit. Vanaf 1969 eindigt de stoet in de Sint-Jan, waar de drie koningen hun gaven bij het kerstkind in de kerststal leggen. Deze opzet zal blijvend worden. De kerststal op de Markt wordt niet meer opgebouwd. De collecte voor de Stille Armen blijft nog enige jaren bestaan, maar wordt uiteindelijk afgeschaft. Kinderen, geholpen door hun

Driekoningen Markt 2012, eigen opname

Logo van de Stichting Intocht Driekoningen 's-Hertogenbosch, hier als embleem uitgegeven in 2018

ouders, doen nog ieder jaar hun best om zich te verkleeden en zich te schminken, waardoor de stoet een bonte verzameling van mooi uitgedoste koningen is. De deelname van de koninkjes verschilt per jaar, wat mede afhankelijk is van de (soms barre) weersomstandigheden.

Vanaf 1994 heeft de Stichting Intocht Driekoningen de organisatie van de jaarlijkse Driekoningentocht op zich genomen. De opzet van de tocht is al die jaren niet echt veranderd, al worden er wel vernieuwende elementen

toegevoegd, die overigens altijd de hoofddoelstelling ondersteunen: een lampionnenoptocht door de stad voor kinderen begeleid door de drie koningen en een slotviering in de Sint-Jan. Wel zien we dat steeds minder kinderen verkleed gaan en genoeg nemen met de door de stichting uitgereikte lantaarn en kroon. Ieder jaar nemen enkele honderden kinderen deel aan de Driekoningentocht, al wil hun aantal wel eens verschillen door de weersomstandigheden. In 2016 is de actie 'Het Vierde geschenk' in het leven geroepen. Daarbij wordt speciaal aandacht gevraagd voor kansarme kinderen door de Stichting Driekoningen. Zo werden er inzamelingsacties gehouden om overbodig geworden speelgoed te schenken aan minder draagkrachtige gezinnen. In 2025 richtte de actie zich op de Bossche Kledingbank om ondergoed en pyjama's te kopen voor deze doelgroep. Een oude traditie herleeft. Vroeger werd er tijdens de Driekoningentocht al gecollecteerd voor de Missie of de Stille Armen.

Fotoverantwoording: opnames auteur, tenzij anders vermeld bij de foto.

Geraadpleegde bronnen en literatuur: Stephanus Hanewinkel: Op reis door de Meierij, Tilburg, 2009. D. J. van der Ven: Van Driekoningenvond en keuninkje spelen, Baarn 1934. D. J. van der Ven: 'Het carnavalsboek van Nederland in elf hoofdstukken, Heerten 1950. Carel Teulings: 'Jeugd in een oude stad', 's-Hertogenbosch 1950. Programma Plechtige Omgang ter ere van de Zoete Moeder van Den Bosch 12 juli 1953. Halsema Kubes: Adriaen van Wesels Mariaretabel voor de Illustre LV Broederschap 's-Hertogenbosch 1981. W.H.Th. Knippenberg: Devotionalia dl 2, Eindhoven 1985. A.M. Koldewei: 'In Buscoducis', 's-Gravenhage 1990. Gerard Rooijackers: Eer en schande: Volksgebruiken in het oude Brabant, Nijmegen 1995. Charles de Mooij: Vastenaavond - Carnaval feesten van de omgekeerde wereld: Zwolle, 1992. A.M. van Buren- van den Dungen: Driekoningen, Nieuwkuijk, 1995. Paul Spapens en Piet Horsten: Driekoningenzingen, een lange en levendige traditie, Utrecht 1996. HL Janssen en A. Thelen 'Tekens van leven', Utrecht 2007. Paul Spapens: Driekoningenzingen, Van legende tot levend erfgoed, Beilen 2011. Mathijs IJssink red. Jheronimus Bosch en de Aanbidding der Koningen, 's-Hertogenbosch 2018. Ineke Strouken e.a., Tradities in Brabant, Tilburg 2022. Geert Donkers e.a., Vijf eeuwen Sint Cathrien, 's-Hertogenbosch 2023. Rob van de Laar: Driekoningenzingen en optochten te 's-Hertogenbosch, 2024, website Stichting Driekoningen. Websites: Delpher met artikelen uit de PNHC, De Noordbrabantse, Het Huisgezin en de Tijd. Stichting Driekoningen. Brabants Dagblad: 10-01-2001; 21-01-2000; 06-01-2007; 22-12-2014; 05-01-2023; 09-01-2023; 10-01-2023, 30-12-2023; 06-01-2025.

Driekoningen, in de Sint-Janskathedraal, 5 januari 2025, eigen opname

